

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

**ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ը. ԴԱՐԷՆ.
ՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆ ՇԱՐԱԿԱՆԱԳԻՐՆԵՐԸ**

«Կինը սրեղծունեցաւ այր մարդու կողէն: Ո՛չ ողբէն, որպէսզի նուաստացուի: Ո՛չ զլուխէն, որ գերազանցէ: Այլ կողէն, որպէսզի անոր քով ըլլայ: Թեւին տակէն, որպէսզի պաշտպանուի: Եւ սիրտին կողմէն, որպէսզի սիրուած ըլլայ»:

Ս. Օգոստինոս Հիպպոնացի

Իվաբեր կանայք, Թարգմանչաց Աւետարան,
1232 թ., Մատենադարան ձեռ. թիւ 2743,
Գրիգոր ծաղկող

Ե. դարու Եկեղեցւոյ ականաւոր հայրերէն Ս. Օգոստինոս Հիպպոնացիին կը վերագրուի այս բացառիկ գնահատականը, որ ան տուած է կընոջ մասին: Ան կ'առնչուի աստուածաշնչական արարչագործութեան պատմութեան հետ, որ իր ազդեցութեան գերազանց կնիքը ձգած է մարդու գոյութեան՝ Ադամի ու Եւայի ստեղծագործութեան վերաբերեալ պատկերացումներուն վրայ: Քրիստոնէութիւնը եղաւ այն կրօնը, որ Աստուածամօր սուրբ կերպարով ազնուացուց կնոջ վիճակը ու բարձրացուց անոր դիրքը ընկերային կեանքին մէջ: Բարոյական այս ընկալումը իր բնական զարգացումը ունեցաւ Եկեղեցիին մէջ եւ առիթ տուաւ բարերար ներշնչումներու նաեւ հայ իգական սեռին: Արդարեւ, հայոց պատմութեան մէջ հայ կինը չզլացաւ իր հաւատքին կուսական ծաղիկները նուիրաբերելու Հայ Եկեղեցիին, անոր սրբութեան վառարանին մէջ լեցնելով անուշաբոյր խունկը իր հոգիին, սրտին ու մըտքին:

Հայ Եկեղեցւոյ շարականին քաղցրախօս քնարը հնչած է նաեւ հայ ժողովուրդի իգական սեռին պատկանող հոգեշունչ ներկայացուցիչներէն, որոնցմէ են անտարակոյս Սահակադուխտ Սիւնեցին եւ Խոսրովիդուխտ Գողթնացին¹: Թէպէտ մեր մատե-

¹ Այս մասին տե՛ս Գ. Յովսէփեանց, Մխիթար Այրիվանեցի, Նորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր, Երուսաղէմ, 1931, էջ 17-23: Ստեփաննոս Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, Փարիզ, 1859, էջ 182: Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսական, Տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, էջ 127-128: Գ. Ա. Յակոբեան, VIII դարի մեր կին շարականագիրները, «Էջմիածին», ԼԴ (Գ), 1977, էջ 20-25: Ա. Արեւշատեան, Ստեփաննոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, «Բանբեր Մատենադարանի», 30, 2020, էջ 355-358: Է. Շիրինեան, Առաջին կին շարականագիրները, Արմենուի Դոստ-Արքաւեանին նուիրուած Տոնագիր (Ֆետաշիֆտ), Internationale Werkstücke-Deutsch Armenische Studien, Հալլէի համալսարանական հրատարակչութիւն (տպագրութիւնը ընթացի մէջ է): Մ. Յ. Ս. Շիրինյան, Саакадучт Сюнеци, Православная Энциклопедия, Москва, 2020, т. LX, С. 739: Ա. Արեւշատեան, Խոսրովիդուխտ, Քրիստոնէայ Հայաստան հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 436: Մ. Նալոյեան, Սահակադուխտ, նոյն տեղում, էջ 878-879: Յ. Քէնսէեան, Սահակադուխտ Սիւնեցի, Մատենագիրք Հայոց, 2. հատոր, Ը. դար, Անթիլիաս - Լիբանան, 2007, էջ 601-605:

նագրութիւնը իրենց մասին չի վկայեր, թէ երբեւէ ունեցած են իրենք եկեղեցական որեւէ տրւութիւն, ինչպէս օրինակ՝ սարկաւագութեան աստիճան կամ այլ կոչումներ, այնուամենայնիւ իրենց կեանքն ու վաստակը, գոնէ Սահակադուխտ Սիւնեցիի պարագային, անհաւանական չի դարձներ ենթադրելու, թէ ան հաւանաբար ընդունած է եկեղեցական համապատասխան կարգավիճակ մը, այլ խօսքով՝ պաշտօն մը, որուն շնորհած հեղինակութիւնն ու դիրքը, ցաւօք, անյայտ կը մնայ մեզի: Ասով հանդերձ, բոլորովին աւելորդ պիտի չըլլայ այստեղ հակիրճ անդրադառնալու իրենց սրտին ու հոգիին բուրումնաւէտ ծաղիկները հայ մատենագրութեան անդաստանին ձօնած հայոց իգական սեռի այս ներկայացուցիչներուն՝ միանձնուհի Սահակադուխտ Սիւնեցիին եւ իշխանուհի Խոսրովիդուխտ Գողթնացիին, պարզապէս իրենց ցայտուն օրինակով վկայելու համար, թէ մեր Եկեղեցւոյ զարգացման վաղ շրջանին ինչպիսի՜ կարեւոր դերակատարութիւն մը ունեցած են կանայք՝ յօրինելով երաժշտութիւն, շարական, մեղեդի ու տաղ:

Սահակադուխտ Սիւնեցի եղած է է.-Ը. դարերու բազմավաստակ մատենագիր Ստեփանոս Սիւնեցիին քոյրը եւ յիշատակուած է անոր վարքագրութեան մէջ հետեւեալ տողերով. «Սուրբ Ստեփանոս ունէր Սահակադուխտ անունով քոյր մը՝ կուսական վարքով, որ հրաժարած էր աշխարհի բոլոր զուարճութիւններէն: Երթալով Դուին քաղաքը՝ բնակեցաւ Գառնիի խոր ձորին մէջ՝ Ազատ գետին մօտ [...] Այնտեղ հանելով բնակեցաւ սուրբ կոյսը՝ սուրբ Սահակ հայրապետի բնակատեղիին մէջ, այնտեղ ալ վախճանեցաւ: Ան զարգարուած էր բոլոր առաքինութիւններով եւ իմաստութեամբ. կը դաստիարակէր անարատ մանուկները եւ հասցնելով չափահասութեան՝ քահանայութեան կը կարգէր: Իսկ ինքը, վարագոյրի ետեւ նստելով, կ'ուսուցանէր աշակերտներուն: Ան ստեղծեց բազում տաղեր, մեղեդիներ, ծննդեան եւ փոխման կցուրդներ, որոնցմէ մէկը «Սրբուհի Մարիամ»-ն է»²:

Հիմնուելով Մխիթար Այրիվանեցիի հաղորդած սոյն տեղեկութեան վրայ, Ստեփանոս Օրբելեան նոյնպէս Սահակադուխտին մասին կը վկայէ՝ ըսելով. «Ան շատ հրմուտ էր երաժշտական արուեստին մէջ, որ վարագոյրի ետեւ նստելով՝ կ'ուսուցանէր շատերուն: Եւ ստեղծեց քաղցրեղանակ կցուրդներ եւ մեղեդիներ, որոնցմէ մէկը «Սրբուհի Մարիամ»-ն է, որ իր անունով է յօրինուած»³:

Սահակադուխտ հեղինակած է նաեւ Աստուածածնի վերափոխման ձօնուած կըցուրդ մը՝ սա տողերով՝ «Այսօր բազմութիւնք առաքելոց եւ կուսանաց ժողովեալ ի միասին», որ կազմուած է հինգ տունէ⁴: Բաց աստի, իր գրչին կը պատկանի նոյնպէս Մեծի Պահոց խաղաղական ժամերգութեան «Սրբուհի Մարիամ սափոր ոսկի» Դկ. ստեղծի շարականը, որուն միայն առաջին եւ եօթներորդ տունները պահպանուած են Հայց. Եկեղեցւոյ ժամագիրքին մէջ⁵:

Անթաքոյց հիացմունքի է արժանի Սահակադուխտ միանձնուհին, որուն լուսապսակ անձը եւ ամենայն յիշատակութեան արժանի գործը, հակառակ պատմական տեղեկութիւններու ժլատութեան, հայ կուսաններու, բիւրաւոր վկայուհիներու եւ գթութեան քոյրերու առինքնող հրապոյր մը կ'առթէ մեր հոգիին մէջ: Յոյժ հետաքրքրական

² Հմմտ. Գ. Յովսէփեանց, Մխիթար Այրիվանեցի. Նորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր, ամդ. էջ 17-18:

³ Հմմտ. Ստեփաննոս Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, ամդ. էջ 182:

⁴ Տե՛ս Ա. Արեւշատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղճրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժէքաւոր պատմական աղբիւր, ամդ. էջ 355-356:

⁵ Ամդ. էջ 356:

պէտք է նկատել, որ Ը. դարուն կանայք կարելիութիւնը ունեցած են յօժարակամ միանձնուհի դառնալու եւ ճգնելու Այրիվանքին կամ անոր մերձաւորութեան մէջ, ուր միաժամանակ 140-ի հասնող քարանձաւ-խուցերէ ներս միայնակեաց այր ճգնաւորներ կ'ապրէին⁶:

Քրիստոնէական հաւատքի արգասիքներէն մին հանդիսացող ճգնագգեաց կեանքը ցայսօր կարելի է տեսնել նաեւ քոյր եկեղեցիներու աւանդութեան մէջ, ինչպիսին, զորօրինակ, Յունաստանի Աթոս վանական թերակղզին է, ուր, վանքերէ ու վանական միաբանութիւններէ բացի, լեռներու բարձունքին կամ ձորերու քարանձաւներու մէջ ճգնաւորական կեանքով հարիւրաւոր ճգնաւորներ կ'ապրին: Բայց կանանց մուտքն ու ներկայութիւնը այդտեղ բացարձակապէս արգիւտած է՝ կազմելով բացառաբար այր վանականներէ կայացած կրօնական հանրապետութիւն մը: Մինչդեռ, այս առնչութեամբ, սեռերու հարցին մէջ անուրանալի լայնախոհութիւն մը դիտարկելի է Հայց. Առաք. Եկեղեցիէն ներս, քանի որ, ահաւասիկ, յանձին Սահակադուխտի կը վկայուի, թէ ան խստամբեր կեանք մը վարած է Այրիվանքի շուշան ստուերին տակ՝ այր վանականներու եւ ճգնաւորներու «հարեւանութեան» կամ «մերձաւորութեան» մէջ:

Արդարեւ, այս համաթեքթսին մէջ առաւել յիշարժան փաստ մըն է Սահակադուխտ միանձնուհիին ունեցած ուսուցանելու իրաւունքը, թէկուզ նստելով վարագոյրին ետեւ, ինչպէս գրաբար բնագիրը կ'ըսէ՝ «ի ներքս վարագոյրին», երբ «...կը դաստիարակէր անարատ մանուկները եւ զանոնք հասցնելով չափահասութեան՝ քահանայութեան կը կարգէր»⁷: Այսինքն՝ կ'ուսուցանէր եւ քահանայական ձեռնադրութեան կոչումին կը հասցնէր շատ մը կղերիկոսներ: «Կարգէր ի քահանայութիւն» վկայութիւնը Ը. դարու այս միանձնուհիին մասին մեծագոյն առանձնաշնորհում մըն է, երբ նկատի ունենանք, որ այդ ժամանակ քոյր եկեղեցիներու նուիրապետական դրուածքին մէջ կանանց դերն ու ներկայութիւնը արդէն հետզհետէ անտեսուելու սկսած էր: Սոյնը, անշուշտ, Հայ Եկեղեցւոյ մէջ բացառիկ երեւոյթ մըն է, որ բոլորովին ոսկեճամուկ որակ մը կու տայ վաղ միջնադարու մեր հոգեւոր-եկեղեցական կեանքին:

Նոյնքան յիշատակելի է նաեւ միանձնուհիին «ի ներքս վարագոյրին» դասաւանդելու սովորութիւնը, որ ենթադրել կու տայ, թէ Սահակադուխտ, բառին բուն իմաստով, գեղեցիկ եւ գրաւիչ անձնաւորութիւն մը եղած է, եւ քանի որ ինքզինք նուիրած է խստամբեր կեանքին, հրաժարած է այն բոլոր զգայնութիւններէն, որոնք շարժառիթ կրնային հանդիսանալ հաճոյքի, մէկ խօսքով՝ ամէն ինչէ, որ հաճելի կրնայ ըլլալ մարմնին: Ան գերազանց ճիգ մը գործադրած է իր գեղով չգայթակղելու համար իրեն «առ ոտս» ուսանելու եկող պատանիները, քանի որ ճգնողական կեանքին առանցքը կազմած է կամայ թէ ակամայ չմեղանչելու նպատակով մարմնաւորէն հրաժարումը եւ փոխարէնը հոգեւորին հետ միացումը՝ Քրիստոսով փրկուելու համար: Քրիստոնէական ընկալումով՝ մեղքը արդէն իրագործուած փաստը չէ միայն, այլ նախապէս անհատ մարդու մտքին մէջ մտածումը եւ անոր զգայարաններուն մէջ մեղանչելու գործողութեան մղող հրապոյրը: Սահակադուխտ, անտարակոյս, «ի ներքս վարագոյրին» յաջողած է օտար աչքերէ պահել իր հմայիչ գեղեցկութիւնը, սակայն դիւրիչ ձայնը...: Անկարելի է երաժշտութիւն դասաւանդել առանց երգելու: Արդեօք Աստուածամօր ձօնած իր «Սրբուհի Մարիամ, սափոր ոսկի» շարականին երգեցողութեան ընդմէջէն տակաւին լսելի չէ՞ այն հրեշտակային, «քաղցրեղանակ» ու հոգեթով ձայնը, որ սրբութեան մը

⁶ Է. Շիրինեան, Առաքին կին շարականագիրները, ամդ (տպագրութիւնը ընթացքի մէջ է):

⁷ Հմմտ. Գ. Յովսէփեանց, Մխիթար Այրիվանեցի. Նորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր, ամդ, էջ 17-18:

բիրեղ ապրումը կ'առթէ մեր կրօնազգած սրտին մէջ, մեղսաքաւիչ արցունքի շիթեր քամելով մեր տամկացած աչքերէն:

Սխալ պիտի ըլլայ կարծել, որ «ի ներքս վարագոյրին» դասաւանդելու սովորութիւնը կապուած ըլլայ իր կին ըլլալուն պատճառով որեւէ արգելքի հետ, քանի որ ինք այնուամենայնիւ կը դասաւանդէր: Այս կը նշանակէ,- թէկուզ սոյնը ըլլայ համարձակ յայտարարութիւն մը,- որ Լ. դարուն իգական սեռէ ներկայացուցիչ մը իբրեւորին կը վերապահէր ուսուցանելու, այլ խօսքով՝ «վարդապետելու» իշխանութիւն, տակաւին Գրիգոր Տաթեւացիէն եօթը հարիւրամեակ առաջ: Արդարեւ, Տաթեւացիով հաստատւեցաւ Հայ Եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան եւ սրբազան աւանդութեանց մասին վարդապետելու հեղինակաւոր իշխանութիւնը՝ վարդապետական համապատասխան կարգի եւ գաւազանի տուչութեամբ:

Լ. դարուն, երբ Հայաստան արդէն ամբողջապէս կը գտնուէր արաբական տիրապետութեան տակ, հայոց երկնակամարին վրայ Սահակադուխտին հետ կը փայլի լուսաշող աստղ մը եւս, որ իր շողակաթ ցոլքերը կը ծածկէ հայոց հոգեւոր բանաստեղծութեան ու երգարուեստին մէջ: Ան Գողթնի իշխան Վահան Գողթնացիին քոյրն է՝ Խոսրովիդուխտ իշխանուհին, որ իր եղբօր վասն Քրիստոսի սիրոյն նահատակութեան առթիւ կը յօրինէ «Ձարմանալի է ինձ քան զերգս երաժշտականաց» տողերով սկսող ներբողը⁸: Ի տարբերութիւն Սահակադուխտի հոգեգմայլ ստեղծագործութիւններուն, Հայ Եկեղեցին կը կանոնականացնէ վերոգրեալ ներբողը՝ զայն իբրեւ շարական ներմուծելով իր շարակնոցին մէջ, որ ցայսօր կ'երգուի Վահան Գողթնացիին ձօնուած յիշատակի օրուան կանոնին մէջ՝ կազմելով միակ երգասացութիւնը⁹: Արդարեւ, արաբական տիրապետութեան եւ մահմետական կրօնի հակակշռին տակ հեծող Հայ Եկեղեցին նախընտրութիւն մը պիտի տար այս ներբողին, որուն բովանդակութիւնը բարեբանութիւն մըն է մահմետական կրօնին դէմ՝ Քրիստոսի հաւատքին ճշմարտութեան համար վկայող եւ արեան նահատակութիւն ընդունող հայազգի սուրբին մասին:

Փաստօրէն, հայազգի այս շարականագիրները՝ միանձնուհի Սահակադուխտ Սիւնեցին եւ իշխանուհի Խոսրովիդուխտ Գողթնացին, համաքրիստոնէական առումով, Ընդհանրական Եկեղեցւոյ մէջ կը հանդիսանան առաջին կին շարականագիրները, որոնք շուրջ մէկ դարով կը կանխեն յոյն շարականագիր Կասիա Կոստանդնուպոլսեցին (810- 855), որ Բիւզանդական Եկեղեցւոյ մէջ համբաւաւոր դարձաւ՝ յօրինելով 50-ի հասնող շարականներէ ու հոգեւոր ստեղծագործութիւններէ բացի, նաեւ 261 աշխարհիկ գրուածքներ՝ էպիգրամներու բնոյթով¹⁰:

ԳՈԿՏ. ԱԲԷԼ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

⁸ Տե՛ս Ա. Արեւատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղօրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, անդ. էջ 357-358: Է. Շիրինեան, Առաջին կին շարականագիրները, անդ (տպագրութիւնը ընթացքի մէջ է):

⁹ Տե՛ս Շարական սրբոյն Վահանայ Գողթնացւոյն, Մատենագիրք Հայոց, Ը. հատոր, Շարական, Անթիլիաս - Լիբանան, 2007, էջ 358: Ա. Արեւատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղօրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, անդ. էջ 357:

¹⁰ Տե՛ս Է. Շիրինեան, Առաջին կին շարականագիրները, անդ (տպագրութիւնը ընթացքի մէջ է): Ա. Արեւատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղօրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, նոյն տեղում, էջ 356-357: Ökumenische Heiligenlexikon, Kassia die Hymnographin, https://www.heiligenlexikon.de/BiographienK/Kassia_Hymnographin.html.